

*J. Nordin - Grijs,
aug. 1938.*

HERRGÅRDSTRADITIONER.

SÄLLSKAPSLIV OCH TIDSFÖRDRIV.

Märk

att flera av de i föreliggande lista behandlade ämnena ej kunna göras till föremål för utfrågning i vanlig mening. Så är t.ex. fallet med allt som rör sport och idrott på herrgården, ridning och ridundervisning, jakt och fiske. Om dessa skiftande och för livet på herrgården så viktiga företeelser framställas här frågor, vilka endast avse att antyda några synpunkter för vad som lämpligen bör kunna behandlas i sammanhängande skildringar.

A. Familjens sällskapsliv och tidsfördriv.

1. Vilka säsonger för bjudningar räknade man med på herrgården, t.ex. efter jul och tjugondag samt under sommaren? (Om speciella julbjudningar, se frågelistan Högtid och fest.)
2. Hur många gäster kunde gården hysa samtidigt? Vilka gäster brukade bjudas (vänner och släkt från herrgårdar i grannskapet; från närmaste stad)? Hur ordnades för gäster, som voro från grannskapet; för sådana från långväga håll?
3. I vilken utsträckning anordnade man på herrgården bjudningar, till vilka gäster inviterades blott för dagen (förmiddagsbjudningar, téer, middagar, supéer, baler)? Förekommo regelbundna mottagningar på viss dag i månaden eller i veckan?
4. Vilken rangordning iakttoges vid bjudningarna? Placerades gästerna vid bordet (i soffan) med hänsyn till officiellt och civilt stånd, ålder och börd?
5. Hur ordnades för gäster, som brukade stanna längre tid, t.ex. sådana släktingar, barn och barnbarn, för vilka vistelsen på gården utgjorde sommarnöje? Fanns det bland dessa gäster även ensamstående och mindre bemedlade personer, för vilka vistelsen på herrgården utgjorde en form för livsuppehållet? Hade sådana gäster fastställd årlig resroute bland herrgårdarna? Ansågos de ha vissa skyldigheter mot värdfolket (bidraga till underhållningen på aftonsamkvämen, hjälpa till med lättare husliga arbeten)? Beteckning för att resa omkring på detta sätt: fara ikring och hälsa på; resa i byttör. Beteckning för detta slags gäster (kavaljerer)? Hade man särskild bostad för dem (kavaljersflygel)? Ex.: Detta slag av försörjning var så vanlig, att då en gosse på Forssa herrgård tillfrågades, vad han ville bli, han genast svarade: "En herre, som reser ikring och hälsar på."
6. Beskriv dagordningen i sådana fall, då man hade gäster på längre besök, men inga större tillställningar anordnades. Tillbragte man förmiddagen var för sig, efter-

middag och afton gemensamt?

7. Brukade husfolk och gäster hålla skymning (lura skymning)? Ex.: Skymningen var en institution. Man ville spara på talgljusen och rovoljelamporna. Därför satt man länge i mörkningen utan ljus, småsov och småpratade. Men ofta hade man en eldbrasa.

8. Roade man sig under skymningen med förståndslekar och andra intellektuella tidsfördriv (jfr frågelista M 142: Musik, teater o.s.v.). Bestode förfriskningar (nötter, äpplen, stekta på trådar framför glöden)? Ex.: På Mårbacka fanns ölost, smör och bröd insatt på det hopfällda spelbordet i salen. Barnen tyckte om att äta smörgås framför brasan.

9. Särskild beteckning för det efter skymningen följande aftonsamkvämet? Varmed sysselsatte man sig under detta (högläsning, sällskaps- och kortspel, handarbete för damerna, träslöjd, svarvning, elfenbenssnideri för herrarna)? Ex.: Om vinterkvällarna samlades familjen på Tisenhult klockan sex omkring brasan. Då stektes äpplen, knäcktes nötter och lästes högt. Husfadern band solv eller knöt nät, gossarna rensade bönor eller ärter, för vilket de erhöles en lönböna, bestående i några skillingar.

Hurudan belysning hade man under aftonsamkvämen (ett ljus för var person, som arbetade vid bordet)?

10. Varmed brukade man underhålla och roa gästerna under långvarigare uppehåll (utflykter, upptåg, utklädningar, dans, spel, sport, lekar av olika slag)?

11. Beskriv utflykter, som anordnades på herrgården under de olika årstiderna. Ex.: Slädturer och slädpartier om vintern, promenad i vagn om sommaren, roddtur, åkning i hövagn för ungdomen? Besöktes någon bestämd plats i grannskapet, en utsikt, borgruin, naturminnesmärke l.dyl.? Måste äldre medfölja ungdomen som förkläde (chaponera)?

Beskriv klädsel, prydnad av vagnar och hästar. Medfördes tjänstfolk för uppdukning av traktering (matkorgar, saft och kakor o.dyl.)?

Företog man regelbundna aftonpromenader? Ex.: Här finns så vackra promenader uppe på berget, där brukade vi alltid promenera.

(Om utklädningar och dramatiska upptåg, se frågelista M 142: Musik, teater o.s.v.)

12. Anordnades baler både om vintern och sommaren? Var dansade man (i stora salen, i riddarsalen), ute i trädgården eller i lusthus i trädgård eller park? Brukade man för oväntade gäster improvisera baler vid vilken tid som helst på dygnet?

13. Beskriv, hur en bal var anordnad på herrgården i äldre tider. Vid vilken tid började den, slutade den, vilka förfriskningar bjödos och vilka särskilda arrangements voro vidtagna (blomstergård, vinterträdgård)? Till vilken ålder deltog damer och her-

rar i dansen? Varmed sysselsatte sig de äldre, när de yngre dansade (herrarna vid spelbordet, damerna med att övervaka dansen)? Var det opassande av dam och kavaljer att dansa flera danser med varandra eller att makar dansade med varandra? Ex.: När "rådjureflocken", en krets unga skånska damer ur den högsta societeten, varit inbjuden till dans på kungliga slottet, fick prins Gustaf, sedermera Gustaf V, uppbara förebråelser av drottningen, därför att han dansat två danser med samma dam.

14. Finnas gamla dansprogram bevarade? Vilka danser voro förr vanliga? Beskriv hur de dansades. Ex.: anglais, fransais, gavott, kotiljong, lancier, lancierkadrilj, mazurka, menuett, polka, polkett, polkamazurka, promenadpolonais, pas de quatre, vals, varsovienne (solan), - - - tysk polkett, Kehraus, riffländare, laditå, monfarino, fingerpolka, hopsavals, galoppvals, tre-man-engelskt.

Känner man till när och hur nya danser infördes? Ex.: - en ny och rolig kadrilj, som kallades åttan, då herrarna gingo ut i balsalen och markerade sina platser på golvet genom att lägga ut sina näsdukar.

15. Beskriv danssteg och turer med deras benämningar. Ex.: Pas ordinaire, pas glissé, pas assemblé, saut croix, chassé, chassé croisé, balance, approche, chaine, chaine anglaise, hel figuré, moulinet, ronde (stor ronde, liten ronde).

16. Följdes viss ordning mellan danserna? Blev ett visst par utsett att öppna balen, och vilken dans var vanligast härtill? Balens avslutning (kotiljong, damernas vals)? Kotiljongsdekorationer? Hur sågo de ut, och hur utdelades de?

17. Förekom det, att man på herrgårdsbalerna dansade allmogedanser: nigarepolska, bondkadrilj, slängpolska, hamburgska (hambo), daldansen, vingåkersdansen? Sjöng man danstexter under dansen?

18. Hur var musiken arrangerad på herrgårdsbalerna? Spelade någon av hemfolket klaver eller piano, skickade man efter klockaren, hade man särskilt musikkapell (regementsmusik)?

19. Brukade herrgårdsherrskapen deltaga i subskriberade baler, t.ex. i närmaste stad med anledning av kunglig namnsdag, marknad o.dyl.? Ex.: I Södermanland for man från herrgårdarna till Carlsbalen i Eskilstuna, till Oskarsbalen i Nyköping etc.

20. Brukade herrgårdens ungdomar leka folklekar (på baler eller annars, inom och utomhus), t.ex. Skåra havre, Höga berg och djupa dalar m.fl.?

21. Vid vilken ålder skulle barnen lära sig dansa? Hur var dansundervisningen ordnad? Skickade man efter särskild danslärarinna eller danslärare (dansmästare, dans-directeur), som höll dansskola med barnen på herrgården eller med barn från flera herrgårdar i grannskapet? Anordnade man barnbaler, till vilka gäster inbjödos? Fingo barnen besöka subskriberade baler? Ex.: Konstmakaren Höökenberg tillställde barnbal i

Västerås, pappa tog oss barn med dit och vi togo in hos en bekant familj och gjorde oss i ordning. Bjödös barn med på de vuxnas baler?

22. Vilka sällskapslekar lekte man på bjudningar? Beskriv olika sittlekar, pantlekar, förståndslekar (snillelekar): Ex.: Hälften ute, hälften inne, Låna eld, Nu är posten kommen, Drottningen med sin hovstat, Stubben på herrgårdsgårde, Här är nyckeln till trädgårdsporten, Söka efter musik, Sitta på understol (Undra, En liknelse, en undran). Ge exempel på lustiga undringar, som man minns från den sistnämnda leken: - Lotten Edholm berättar t.ex. att Arnold v. Celsing vid ett tillfälle liknades vid en kaka, varefter undrades, om kaka söker maka.

Märk, att sällskapslekarna voro så högt skattade, att Marie Louise Forssell berättar från sin köpenhamnsresa: - hos grevens på Tosterup lekte vi Ringen med förbehåll, jag längtade mycket att få lära mig en ny lek, men - . Förekom det, att man komponerade eller nedskrev en lek och gav som galant present åt damer? Ex.: -- han skrev åt Malla (Silfverstolpe) le petit prophète, en sällskapslek, inbunden och färglagd i hans favoritfärger: etrusque, rött, svart, hvitt.

23. Ge exempel på olika slag av pantlösningar till pantlekar.

24. Vilka sällskapsspel förekommo på bjudningar och under aftonsamkvämen (om kortspel, se nedan nr 25 f.)? Beskriv de olika spelen med deras regler. Ex.: Skrapnos (pjäser av trä, ben eller elfenben), damspel, domino, fästningsspel, reversi, rävspel, schack, läggspel (puzzle), lotterispel, eremitspel (solitär). Har man spelat schack även med levande pjäser? - Ex.: Hos grevinnan Posse, som hade en stor rutig matta, spelade man levande schack.

Spel, där endast papper och penna användes (tripp - trapp - trull)? Spel, som spelades endast av herrar (bråde, tick-tack d.v.s. tric-trac, bordskåglor)? Finnes biljard på herrgården och när byggdes den?

25. Brukade damer och ungdom deltaga i kortspel på bjudningar? Fanns klubb för kortspel inom umgängeskretsen? Giv en beskrivning på de olika kortspel som förekommo och deras regler. Ex.: träkarl, piké, preference (priffe); hasardspel som farao, raffel, gropois, kassino, Vingt et un. Hur stor brukade insatsen vanligen vara vid spel om pengar?

26. Enklare kortspel, som spelades av barn och ungdom? Ex.: Länge hunden, lille hunden, katt, tok, stortok, lilltok, Svarte petter (Skittermas), mas, sista stick, fem opp, sjuu.

27. Vilka olika slags patiensers har man brukat lägga (spela)? Beskriv kortkonster, varmed man brukat roa under aftonsamkvämen (gissa kort, som fyra tänkt på, klockkonsten, av tjuguen kort gissa ett etc.)?

28. Vilka utomhusspel förekommo på herrgården (krocket, krieket, kägelspel)?

Fanns särskild krocketplan, krieketbana, kägelbana? Giv beskrivning på olika spelsätt, regler och termer. När började tennisspelet först komma i bruk på herrgården? (Om utomhusspel och lekar för barn, se nedan nr 49)

29. Beskriv de olika slag av sport och idrott, som utövades på herrgården (ridning, fäktning, simning etc.): Vem hade hand om barnens utbildning (särskild ridlärare, simlärare)? Hur tillgick ridundervisningen med dess olika slag av ritt (lättritt, skritt, trav, galopp, volter, hinderritt)? Ingick motionsridning i dagsprogrammet?

Fanns särskild anläggning för gymnastik, och hur var denna ordnad? Ex.: Nere i trädgården här fanns det förr nånting, som di kalla för gymnastiken - folket sa jämna-stegen - det var med golv och tak på stolpar, stegar och sånt, som finns i skolorna nu.

Ansågs det passande, att döttrarna på herrgården lärde sig simma? Hjälpmedel vid simundervisningen (simgördel, simkrage, simdyna, simkägla)?

30. Beskriv de olika slag av vinteridrott, som utövades på herrgården (skridsko-, kälk- och skidåkning): Anlades särskild skridskobana? Isfester, iskarnevaler? Ordna skridskotävlingar för herrgårdsbarnen eller för de underlydande, då t.ex. två herrgårdar tävlade med varandra? Ex.: Hanebergarna och Hedensös hade skridskotävling på Näshultasjön flera år. Det var för att herrskapet skulle ha någe roligt. Brukspatron på Hensö ordna det där. Men vi Hanebergare vann två år å rad.

Har man känt till bruket av isläggar och snöskridskor?

31. Jakt. (Om underlydandes jakt för herrgårdens räkning, se frågelistan Herrgårdens hushållning och arbetsliv.)

Berätta vad man känner till om de olika slag av jakt som förekommit bland herrskapet (drevjakt med drevkarlar, jakt med drivande hund, jakt med stövare, parforsjakt): Vilka hundar ha använts vid jakttridning och har man även haft sådan utan hundar, s.k. jakt à vue? Anordnades jaktpartier med inbjudna gäster (kungliga personer) om höstarna? Har man i äldre tider anordnat Hubertusjakter (3/11)? Giv en skildring av ett jaktparti (klädedräkt, utrustning, förplägnad, musik, sång, avslutningsfest): Ex.: Då major Adelswärd skulle flytta från Steninge slott, anordnades en avskedsjakt med 100 gäster, som hämtades vid stationen i träskrinnda, klädda med renhudar. Kuskarna hade renhudspälsar med håret utåt och strutformiga jakthattar av granbark med en enbuske i toppen. Jakten inleddes med en jaktfrukost på slottet, då man sjöng: "Jägarlivet är så härligt". Efter jakten vandrade jägarna upp till slottet med hornblåsare och sångare i têtén. Främst bars jaktbytet, en hare, på en hög stång. Vid jaktmiddagen serverades en helstekt hjort och desserten bestod av en krokan, sammansatt av olika jakt-

emblemer samt överst med en uppstoppad hare, som spelade fiol.

32. Har man anordnat särskilda vargjakter på herrgården eller deltog man i de av socknen eller häradet anordnade stora vargskallen (skalla varg vid Valborgsmässan)? Vilka jaktredskap (jakttyg) funnos på herrgården (vargnät, jaktlappar, vargspjut)? Hade man varggropar på herrgårdens mark och hur voro dessa anordnade?

33. Ha jaktfalkar uppfötts på gården och vad minns man om jakt med falk? - Ex.: Vid Vegeholm har funnits en utmärkt jakthytta, dit falkfångare från Brabant årligen ankommo och gjorde god fångst.

34. Har man haft skjutbana (skjutkoja) och anordnat målskjutningar och skyttefester? Berättas det om någon viss husbonde på gården, att han varit stor jägare och skicklig skytt? - Ex.: Gamle Hermelin satt på sin förstutrappa och sköt pipan ur munnen på en vägvrändare.

35. Fiske. (Om underlydandes fiske för herrgårdens räkning, se frågelistan Herrgårdens hushållning och arbetsliv.)

Beskriv de olika slag av fiske som bedrevs av herrskapet såsom sport och tidsfördriv. Företog man fisketurer i samband med utflykter, anrättade och förtärde fångsten i det gröna? Förekom det, att man satte ut så många fiskedon, t.ex. ståndkrokar, som deltagarna voro i fisket och sedan lottade ut viltjandet av krokarna?

36. Resor. Märk, att resor i äldre tid utgjorde en form för sällskapsliv, i det hela familjer reste för att hälsa på hos släkt och vänner på annan ort. Även i de fall, där resans mål var en badort (badresa) var den en sällskaplig förströelse, i det man under vägen tog in hos vänner. Detta gäller endast landsvägsresor i vagn.

Berätta vad man vet om herrskapets resor i äldre tid, om man företog regelbundna resor i särskild resvagn (faßthon, koja, reskoja, kur, kurvagn); om bagagevagn medfördes, vilka olika slag av resgods ansågos nödvändiga och vilka tjänare medtogos (betjänt, betjäntpojke d.v.s. garcon, kammarjungfru, bonne för barnen). Ex.: På Hällefors fanns det en särskild vagn, som di kallade Medevivagnen. I den brukade morfar med sin familj fara till Medevi om somrarna.

37. Åkte man efter egna hästar eller med gästgivarhästar? Hur lång tid och väg beräknades mellan varje rastställe (betning, betställe)? Hur ordnades med mat och logi, då man ej hade bekanta att taga in hos? Känner man till, att somliga familjer, t.ex. Bondarna i Södermanland ägde egna gårdar, där de kunde ta in under hela resvägen?

38. Vilka särskilda förströelser bestodos under resan? Vid uppehåll i städer besök i kyrkor, muséer och allmänna inrättningar (fängelser, skolor och hospital)? Ex.: Marie Louise Forsell och hennes syskon blevo inbjudna att se på de vansinniga på Vadstena hospital.

39. Företog herrskapet regelbundna marknadsresor? Brukade barnen få medfölja?

B. Barnens lekar och leksaker.

Här avses främst lekar och leksaker för de mindre barnen. För de störres tidsfördriv, jfr A ovan samt lämpliga partier i frågelistan M 142: Musik, teater etc.

40. Vid vilken ålder ansågos barnen kunna deltaga i umgänget bland de vuxna?
Ex.: På Börringe blevo barnen vid 3 år "myndiga" att sitta vid barnbordet i matsalen, vid 9 år sutto de och åto vid de vuxnas bord. För att de skulle kunna leka fritt i barnkamrarna, voro dessa försedda med galler framför fönstren.

41. Beskriv lekar, som lektes med småbarnen på sköterskans knä (jfr här frågelistan M 142 Musik, teater etc. nr 30'). Ex.: Klappa handarna, tussa hundana (slå ihop barnets händer och fötter); Sko min fåle, sko min häst (slå barnet under fotsulorna); Så nätt rida herrarna, så skumpa bönderna (låta barnet rida på knäet, först sakta, sedan häftigt).

Lekar, som utföras med barnets eller sköterskans fingrar? Ex.: Råttan i hålet (Där kommer en råtta), Handelsboden, Vedhuggning, pipleken (Nu så kommer pipen).

42. Redogör för mera speciella lekar, som lektes med småbarnen, t.ex. inom en viss familj: - Ex.: Lotten Edholm berättar, att hon och hennes syskon som mycket små brukade åka källbacke på mormor. Mormodern, som var fet och hade hög mage, satte sig i soffan och sträckte ut benen, barnet placerades på hennes bröst och gled utför ned på golvet.

43. Har man roat barnen med skuggspel och skuggbilder? Ex.: Forma handskuggor på väggen så att de bildade olika djur (hare, ekorre, oxen, noshörning etc.), rita skuggporträtt (teckna upp konturen av barnets profilskugga på ett vitt papper). Andra skuggspel?

44. Vilka leksaker tillverkades hemma åt de mindre barnen (av barnjungfrun, gårds-snickaren eller annan händig person)? Gör noggrann beskrivning, gärna med teckning:

a) Skallror för småbarn (av torkad gåsstrupe, fylld med ärter eller av torkad urinblåsa av nötkreatur).

b) Hoppleksaker (gåshoppare, hoppeskalle, hoppetossa, gjord av en gåsskalle, som genom en enkel mekanism bragtes att hoppa)? Hoppleksaker tillverkade på annat sätt, t.ex. av bröstbenet på en gås; av skelettet från en talgoxe; av en viken pappersbit; en täljd träfigur?

c) Smurror? Ex.: pisksnurra (sattes i rörelse med piska), snurrtopp (snurrebuss, snurrebock; sattes i rörelse med händerna), nummersnurra (pirra; användes att leka lotteri med). Beteckning för snurrans olika varv: gubben, gumman, stenläggningen?

d) Andra enkla mekaniska leksaker? Ex.: nötsnurra (hasselnöt genomborrad med en pinne, i vars andra ände fästes en balans, ett äpple el.dyl. varefter pinnen med en tråd bragtes att svänga); knekkarl (en träfigur, som bringas i svängning på en bordskant el.dyl. med hjälp av en på densamma anbringad balans; sprattelgubbar, dansmästare, sjusju.

45. Fingo barnen lära sig trådkonster, d.v.s. bilda figurer med en tråd, som på olika sätt viras om fingrarna? Exempel på olika trådkonster (spegeln, dammen, vaggan, en knippa ljus).

46. Beskriv dockor, som tillverkats för småbarnen (tygdockor, trädockor): Särskilda beteckningar för sådana dockor: tutta, urtutta, böreldocka? Pappersdockor? Ex.: En familj i staden fick besök av en gammal onkel från en herrgård. Till barnens förvåning vek, klippte och målade denne hela herrgårdsekipaget med släde, kusk och hästar i papper.

47. Beskriv de större barnens dockor, deras utrustning (dockgarderob) samt dockskåp. Brukade t.ex. i dockfamiljen tjänstfolket bestå av pappersdockor, herrskapet av vaxdockor, småbarnen av s.k. grötdockor? Ex.: Barnen på Börringe hade en dockfamilj, som hette Dobbas, med en drottning Perilipat och en prinsessa Preciosa. Man lekte, att dockorna hade säsong liksom de vuxna och ordnade med reception i Dockamaranten o.s.v.

48. Hade barnen dockteater? Varifrån hade den erhållits och hur var den ordnad (scen, ramp, dockor av trä eller papp)? Beskriv hur skådespel framfördes (av barnen själva) och vilka stycken som spelades?

49. Beskriv sådana lekar, som av barnen lektes utomhus under vår och sommar. Ex.: hoppa hage, rulla kula (kulgrop, femgropar, kulskjutning, bilboquet), bollekar (bollstå, brännboll, flygboll, väggboll, ringboll, fjäderboll, slå boll, slå sälta).

Gungor och gung lekar? Ex.: vippgunga, slänggunga (svänggunga, svinga), pas de geants.

Andra lekar med hjälp av redskap? Ex.: gå på styltor, slå käglor, slå trissa, kasta krans, hoppa över rep, jaga björn (en björn av järnplåt skjutes fram och tillbaka på trissor).

50. Andra utomhuslekar för barn (utan redskap)? Ex.: kurra gömma, slå datten, två slår den tredje o.s.v. Om s.k. folklekar, se ovan nr 20.

51. Redogör för barnens lekar utomhus om vintern. Ex.: Slängkälke på isen (skenmär), bygga snöfästningar, göra snögubbar, snölyktor.

52. Bildade barnen föreningar (hemliga sällskap) efter mönster av de vuxnas? Ex.: På Börringe hade barnen och ungdomen en förening "Sällskapet Grönkvistarna" vars symbol var en grön kvist.

53. Lekar som förekommit blott bland de underlydande på gården (för små barn)?

Ex.: Vill du se herrgårdstuppen (man lyfter barnet vid tinningarna); Har du fått herrgårdsbud (man lägger händerna på axlarna bakom den tillfrågade och ger honom en knuff i knäveckan).

